

TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞUNDA BİLGİ İŞLEME SÜREÇLERİ KONUSUNDA YAYIMLANMIŞ ÇALIŞMALARIN YÖNTEMSEL AÇIDAN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

B. Yılmaz

ÖZET

Amaç: Bilişsel değişkenlerin insanı ve psikopatolojiyi anlamadaki önemi, son yıllarda giderek daha fazla kabul görmektedir. Bu çerçevede yapılan araştırmalarda kullanılan temel kavramsal yaklaşım bilgi işleme paradigmasıdır. Psikopatolojinin anlaşılmasında önemli katkılar sağlayan bilgi işleme yaklaşımı, son yıllarda çok sayıda araştırmacının konusu olan travma sonrası stres bozukluğu ile ilgili de önemli bulguların elde edilmesine olanak sağlamıştır. Travma sonrası stres bozukluğunda (TSSB) bilgi işleme süreçlerini araştıran çalışmaların yöntemlerinde çeşitli benzerlik ve farklılıklar bulunmaktadır. Bu çalışmaların yöntemsel özellikler açısından gözden geçirilmesi, bilimsel araştırmaların bildirilmesindeki bazı gerekliliklerin değerlendirilmesi açısından bilgi verici olmaktadır. Bu gereklilikler, araştırmacının

yöntemine ilişkin tüm ayrıntıların kapsamlı ve doğru bir biçimde tanımlanmasını içerir. Bu makalenin amacı, son yıllarda üzerinde çok sayıda araştırma yapılan bir psikopatoloji olan travma sonrası stres bozukluğunda bilgi işleme süreçleri konusunda yapılmış çalışmaların yöntemsel olarak incelenmesidir. **Yöntem:** Travma sonrası stres bozukluğunda bilgi işleme süreçleri konusunda son 15 yılda yayımlanmış makalelerin gözden geçirildiği bu çalışmada, konuyla ilişkili makalelerin en fazla yer aldığı düşünülen süreli yayın ara ulaşılmaya çalışılmış ve bu amaçla, ilk aşamada ilgili anahtar sözcükler, psikoloji alanında en sık başvurulan elektronik veri tabanlarından taramış; ardından, burardan elde edilen makalelerin kaynakçaları gözden geçirilerek Türkiyede ulaşılabilecek süreli yayınlarda bulunan makaleler seçilmiştir. Makaleler, yöntemsel açıdan yanıt aranan soruları içeren bir şablon aracılığıyla değerlendirilmenin yanı sıra, belli özellikler açısından niteliksel olarak da incelenmiştir. **Bulgular:** Çalışmanın bulguları, özgün araştırmalara ilişkin bulgular ve

Uzm. Psk., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Psikoloji Bölümü.

gözden geçirme çalışmalarına ilişkin bulgular olarak iki başlık altında verilmiştir. Her iki grup için, çalışmalarda ele alınan konular, örneklem, ölçme araçları, sınırlılık ve gelecekte yapılacak araştırmalara ilişkin öneriler gibi bilgilerin yöntemsel olarak verilmiş biçimi aktarılmıştır. **Tartışma:** Gözden geçirilen çalışmalarda yöntemsel bilginin verilmesine ilişkin olarak elde edilen bulguların, bu konuda yapılacak başka araştırmalara ne tür katkılar sağlayabileceği tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: travma sonrası stres bozukluğu, bilgi işleme, yöntemsel gözden geçirme

Methodological Review of the Studies on Information Processing in Posttraumatic Stress Disorder

SUMMARY

Objective: The importance of the cognitive variables for a better understanding of human-beings and psychopathology has been accepted in recent years. The basic conceptual approach used in the research on this issue is the information processing paradigm. This paradigm, which contributes much to the understanding of the psychopathology, has also played a significant role in obtaining significant findings about posttraumatic stress disorder. There are some similarities and differences in the methodologies of the research on information processing in PTSD. A methodological review of these studies provides knowledge about the evaluation of some requirements in reporting the scientific research on the related field of study. These requirements involve the comprehensive and

accurate definition of all the details about the methodology of the study. The objective of this article is to review the methodologies of the studies on information processing in PTSD which is a widely studied subject of psychology in recent years. **Method:** In order to reach the articles on this field, as the first step, the related key words have been searched from the most frequently used electronic data base in psychology. In the second step, the references of these articles have been reviewed and the articles published in the periodicals available in the libraries in Ankara were chosen. These articles were evaluated based on a standardized checklist composed of questions related to the methodological issues to be investigated in this study. **Results:** The results are presented under two separate headings as the results of the empirical studies and the results of the reviews. The information related to the subjects, samples, assessment instruments, limitations and future directions are presented for both groups. **Discussion:** The discussion highlights the possible contributions of these results for the future studies on the field of information processing in PTSD.

Key words: posttraumatic stress disorder, information processing, methodological review

Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), travmatik bir stres kaynağıyla karşılaştığında ortaya çıkabilecek belirtiler grubu olarak tanımlanmaktadır (APA, 1994). Bu bozukluğun sınıflandırma sistemlerinde ayrı bir tanı kategorisi olmasının temellerini atan araştırmaların savaş dönemlerine rastladığı görülmektedir. TSSB'nin 1980 yılında sınıflandırma sistemlerine girme-sinden sonra ise, konu ile ilgili araştırmalar gün

geçtikçe artmış ve çeşitlenmiştir. Literatür incelendiğinde, TSSB ile ilgili araştırmaların daha çok savaş, öncelikle de Vietnam Savaşı ile ilgili olduğu görülmekte; bunu tecavüz, cinsel istismar, doğal afetler ve işkence gibi travmatik yaşantıların ardından ortaya çıkan ruhsal bozukluklar izlemektedir. Bu araştırmalarda da ağırlıklı olarak bozukluğun klinik özellikleri, travmatik yaşantıya bağlı olarak görülme sıklığı ve nedenleri ele alınmaktadır (Yılmaz 1999).

Son yıllarda, bilişsel değişkenlerin insanı ve psikopatolojiyi anlamaya yönelik önemi giderek daha fazla kabul görmektedir. Deneysel bilişsel psikoloji, birbiriyle ilişkili kavramları, araştırma yöntemlerini ve bilimsel bulguları kapsayan kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Deneysel bilişsel psikolojide temel kavramsal yaklaşım bilgi işleme paradigmasıdır. Bu paradigma, insan zihninin anlaşılmasının, çevresel ve içsel bilgilerin nasıl işlendiğinin ve kullanıldığının kavranması ile mümkün olacağını varsaymaktadır. Klinik anlamda bilgi işleme yaklaşımı, psikopatolojinin kavramsallaştırılması, değerlendirilmesi ve tedavisinde, biliş, duygu ve davranışın rolü ve bunları ilişkilendiren bilişsel mekanizmaların incelenmesi için bir çerçeve oluşturur. Bir başka deyişle, bilgi işleme yaklaşımı, psikopatoloji ve psikoterapideki bilişsel değişkenleri anlama olanağı sunar (Ingram 1986). Psikiyatrik bozuklukların bilişsel temellerini inceleyen çalışmaların giderek daha fazla ilgi görmeye başlamasıyla birlikte, anksiyete ile ilişkili çok sayıda psikopatoloji (örneğin, yaygın anksiyete bozukluğu, panik bozukluğu, obsesif-kompulsif bozukluk) bu açıdan araştırılmıştır. Daha yakın bir geçmişte de TSSB'nin bilişsel bileşenleri ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır (Thrasher, Dalgleish ve Yule, 1994). Ko-

nuyla ilgili bilimsel kaynaklar incelendiğinde, TSSB'de bilgi işleme konusunda yapılan pek çok araştırma olduğu görülmektedir.

Psikopatolojinin anlaşılmasında önemli katkılar sağlayan bilgi işleme yaklaşımı, son yıllarda çok sayıda araştırmanın konusu olan TSSB ile ilgili de önemli bulguların elde edilmesine olanak sağlamıştır. Bilgi işleme yaklaşımı çerçevesinde yapılan bu araştırmalar, TSSB'si olan hastaların, travmatik olayın hatırlatıcılarına verdikleri psikofizyolojik tepkilerin anormal bir örüntüsü olduğunu göstermektedir. Bu araştırmalar, travmaya maruz kalmış kişilerin travmayla ilişkili uyarınlara anormal tepkiler verip vermediklerini anlamaya çalışmış ve TSSB'si olan kişilerle TSSB'si olmayanlar arasında bu açıdan bir fark olduğunu göstermiştir (McFarlane, Weber ve Clark 1993). TSSB'si olan kişilerde, kişisel tehdit ya da tehlike ile ilişkili bilginin işlenmesi konusunda bir yavaşlık olduğu ileri sürülmektedir (Thrasher ve ark. 1994). Bu çalışmaların yöntemleri de çeşitli benzerlik ve farklılıklara sahiptir. Bu makalenin amacı, TSSB'de bilgi işleme konusunda yapılmış olan çalışmaların yöntemsel olarak incelenmesidir.

Bu tür bir yöntemsel incelemeye duyulan gereksinimin bazı nedenleri vardır. Psikoloji alanında yapılan bilimsel çalışmalarda, diğer tüm bilimlerde olduğu gibi, nesnel bir bakış açısı ve araştırma yönteminin değerlendirilebilir ve tekrarlanabilir olması gerekliliği vardır. Bu gereklilik, başta araştırma örnekleme, bu örneklemin alındığı popülasyon ve veri toplama yöntemi olmak üzere, yöntemle ilişkin tüm ayrıntıların kapsamlı ve doğru olarak tanımlanmasını içerir. Ayrıca, yöntemsel bilginin aktarılmasındaki titizlik, araştırma bulgularının genel-

lenebilirliği açısından da büyük önem taşımaktadır (Sifers ve ark., 2002).

Bilimsel çalışmaların sonuçlarının bildirilmesindeki bu gereklilikler göz önünde bulundurulduğunda, özellikle üzerinde çok sayıda araştırma yapılan konularla ilgili yöntemsel incelemeler, bu yayınların bilimsel ölçütlere uygunluğunun gözden geçirilmesi açısından katkı sağlayacaktır. Bir başka deyişle, bu tür çalışmalar, bilimsel makalelerde yöntemsel bilginin verilmesinde ihmal edilen noktaları belirlemek ve bazı bilgilerin verilmesinde standartlığı sağlamak gibi amaçlara hizmet edebilir. Bu tür bir yöntemsel "içerik analizi", aynı zamanda, incelenen konunun gelişim sürecinin değerlendirilmesini de sağlayarak, araştırılan konuyla ilgili, yöntemsel sınırlılıklar nedeniyle eksik kalan yönlerin görülebilmesini ve ileriye yönelik öneriler yapılabilmesini de kolaylaştıracaktır.

Yöntem

Makalelerin Seçimi

Bu çalışmada, TSBB'de bilgi işleme konusunda son 15 yılda yayımlanmış makaleler gözden geçirilmiştir. Bu gözden geçirme sırasında, konuyla ilişkili makalelerin en fazla yer aldığı düşünülen süreli yayınlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, ilk aşamada ilgili anahtar sözcükler, psikoloji alanında en sık başvurulan elektronik veri tabanlarından taranmıştır. Kullanılan veri tabanları, Sosyal Bilimler Endeksi'ne (Social Science Index) ulaşmayı sağlayan, Yüksek Öğrenim Kurumu veri tabanını (Ulakbilim), Ankara Üniversitesi Elektronik Kütüphanesi aracılığıyla ulaşılan veri tabanlarını (örn. EBSCO, ScienceDirect) ve Ulusal TSSB Merkezi (National Center for PTSD) veri tabanını (Pilots Database) içermektedir. Ardından, buralardan elde edilen makalelerin kaynakçaları gözden geçiril-

miş ve bunların içinden Türkiye'de ulaşılabilecek süreli yayınlarda bulunan makaleler seçilmiştir. Ülkemizde bu konuyla ilgili yapılan çalışmalara ulaşmak amacıyla Türkiye'de ruh sağlığı alanında yayımlanan süreli yayınlar taranmış, ancak travma sonrası stres bozukluğunda bilgi işleme süreçleri konusunda yapılmış bir çalışma bulunamamıştır.

Tarama çalışmasının sonunda, son 15 yılda yayımlanmış (1987-2002 yılları arasında) konu ile ilgili 7'si gözden geçirme çalışması, 15'i görgül araştırma olmak üzere toplam 22 makale, bu çalışmada kullanılmak üzere alınmıştır (çalışmada kullanılan makaleler Ek 1 de verilmiştir).

Kodlama ve Verilerin Çözülmesi

Makalenin incelenmesinde standartlık sağlanabilmesi amacıyla, yöntemsel açıdan yanıt aranan soruları içeren bir şablon oluşturulmuştur (Ek 2). Bu şablonda, klinik psikolojide araştırma yöntemleri konusunda yazılmış kitaplarda (örneğin, Kazdin, 1998; Kazdin, 1992) kapsanan konular temel alınmıştır. Bu konulara karşılık gelecek şekilde belirlenen maddeler, genel olarak araştırmanın türü, deseni, örneklem, kontrol ve karşılaştırma grupları, kullanılan ölçme araçları, belirtilen sınırlılıklar ve gelecekte yapılacak araştırmalar için önerileri içermektedir. Şablonda yer alan maddelerin, analizlerin yapılmasında kullanılacak programın veri kütüğüne girilebilmesi için, değişkenlerin tanımlandığı bir anahtar oluşturulmuştur. Elde edilen veriler, frekans analizi yöntemi ile çözümlenmiştir.

Makalenin niceliksel açıdan değerlendirilmesinde kullanılan bu şablonun yanı sıra, araştırmalarda kullanılan ölçme araçları ve psikometrik özelliklerin incelenmesine yönelik

bir tablo hazırlanmış ve bu tabloda da ölçme aracının geçerlik ve güvenirlik bilgileri kodlanmıştır (Ek 2).

Makaleler ayrıca ele aldıkları konular, örneklemin kimlerden oluştuğu, denek kayıplarının nedenleri, belirtiler, sınırlılıklar ve gelecekteki araştırmalara yönelik öneriler açısından da niteliksel olarak incelenmiştir.

Bulgular

Gözden geçirilen makalelerin 15'i (%68.2) özgün araştırma, 7'si (%31.8) gözden geçirme çalışmasıdır. Özgün araştırmalar kullanılan desen açısından değerlendirildiğinde, 4'ünün (%26.7) betimsel, 4'ünün (%26.7) kuramsal/model önerisi ve 7'sinin de (%46.7) çıkarımsal (yarı deneysel) olduğu görülmektedir.

Özgün Araştırmalara İlişkin Bulgular

Ele Alınan Konular

Gözden geçirilen özgün araştırma makalelerinde, yarı deneysel ve betimsel çalışmaların pek çoğunda ele alınan konunun, "travmatik yaşantıyla (savaş, cinsel taciz vb.) ilişkili tehdit edici ipuçlarını/uyaranları işlemedeki seçicilik/yanlılık" olduğu göze çarpmaktadır. Bunların dışındaki model önerileri ya da kuramsal çalışmalarda da, anksiyetede tehdit edici bilginin işlenmesindeki aşamalar; travmatik olaylara verilen tepkileri tanımlamak üzere bir çerçeve sağlayacak şekilde duyum, algı, ve biliş arasındaki ilişkiyi vurgulayan bilgi işleme yaklaşımı gibi konular aktarılmaktadır.

Örneklemeler

Betimsel ve yarı deneysel çalışmalar, kullanılan örneklemeler açısından değerlendirildiğinde, üzerinde en çok çalışılan grubu Vietnam gazilerinin oluşturduğu görülmektedir. Bu örnek-

lemlerde genellikle TSSB'si olan Vietnam gazileri TSSB'si olmayan gazilerle karşılaştırılmıştır. Bu grubu tecavüz ve cinsel istismar kurbanları ve büyük kazalarla kurtulanlar izlemektedir. Bu çalışmada kullanılan makalelerde, en büyük örneklem grubu 53 kişiden oluşmaktadır. Vietnam gazileriyle yapılan çalışmalar yalnızca erkekleri içerirken, tecavüz/taciz kurbanlarının kullanıldığı çalışmalarda yalnızca kadınları içermektedir. Bu çalışmaların 5'inde (%45.5) deneğin bilgilendirilmiş onayının alındığı belirtilmiştir; diğer çalışmalarda bundan söz edilmemiştir.

Araştırmaları yalnızca birinde (%9.1) deneğin farklı koşullarda kullanılması söz konusudur. Tekrarı ölçüm ise, iki araştırmada (%18.2) kullanılmıştır.

Kullanılan örneklemeler karşılaştırma ve kontrol gruplarının kullanımına göre incelendiğinde, çalışmaların üçünde (%27.3) karşılaştırma grubu olduğu; yedisinde (%63.6) ise, karşılaştırma grubu olarak kullanılmış olan grubun kontrol grubu olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların yalnızca birinde kontrol grubu kullanılmıştır.

Karşılaştırma kontrol gruplarının türüne bakıldığında en çok sadece son test grubu kullanıldığı; yalnızca bir çalışmada ön test-son test grubu olduğu görülmektedir. Gruplar özellikleri bakımından incelendiğinde de genellikle eşleştirilmiş grup kullanıldığı bulunmuştur. Gruplara atama biçimi çoğu çalışmada doğal, daha az sayıdaki çalışmada da eşleştirilmiştir. Çalışmaların bir kısmında, kullanılan karşılaştırma/kontrol grubunun türü, özelliği ya da gruba atamaya ilişkin her hangi bir bilgi verilmemiştir.

Araştırmalarda kullanılan örneklemeler özellikleri bakımından da incelenmiştir. Buna göre 4

(%96.4) araştırmada örneklem amaca yönelik olarak belirlenmiştir. Üç (%27.3) araştırmanın örnekleminin kolay ulaşılan grup ve birinin de (%9.1) kolay ulaşılan seçkisiz grup olduğu görölmektedir. Üç araştırmada da örneklemin nasıl belirlendiği konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Araştırmanın örneklemlerine denek kaybı açısından bakıldığında, yalnızca 1 (% 9.1) makalede denek kaybindan söz edildiği bulunmuştur. Ancak makalenin içeriğinde bu kaybın nedenlerine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

Ölçme Araçları

Gözden geçirilen görgöl araştırmaların hepsinde çeşitli ölçme araçları kullanılmıştır. Bunların sekizinde (% 72.7) kendini değerlendirme türü ölçekler, sekizinde (%72.7) başkaları tarafından doldurulan ölçekler kullanılmıştır. Nöropsikolojik ölçümler ise 9 (%81.8) araştırmada kullanılırken, yalnızca 1 (%9.1) araştırmada psikofizyolojik ölçüm yapılmıştır.

Stroop testinin araştırmaların hemen tümünde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Stroop dışında, yine nöropsikolojik ölçümler olarak kullanılan çeşitli testler olduğu görölmektedir. Nöropsikolojik testlerin yanı sıra travmatik yaşantıların değerlendirilmesinde kullanılan bazı ölçekler de çalışmaların çoğunda bulunmuştur. Yine çok sayıda çalışmada kaygı ve depresyon gibi bozukluklarda yaygın kullanılan ölçeklere rastlanmıştır. Bu çalışmada incelenen makalelerde bulunan ölçme araçlarının bir listesi Tablo 1'de verilmektedir.

Gözden geçirilen makalelerdeki ölçme araçlarının çoğu halihazırda varolan araçlardır. Bazı araçlarla ilgili psikometrik özellikler verilirken bazılarında buna hiç değinilmemiştir.

Verilen psikometrik özellikler daha çok orijinal geçerlik ve güvenilirlik bilgileridir. En sık verilen geçerlik bilgisi içerik geçerliği; en sık verilen güvenilirlik bilgisi test-tekrar test ve i tutarlılıktır.

Sınırlılıklar

Görgöl araştırmaların 7'sinde (%63.6) araştırmanın sınırlılıklarıyla ilgili bilgi verilmektedir.

Belirtilen sınırlılıkların bir bölümü, çalışmaların çoğunda kullanılmış olmasından kaynaklı olarak Stroop testi ile ilgilidir. Makalelerin bazılarında Stroop kartlarından elde edilen puanların, görevden önce katılımcı ile yapılan görüşmeden ve otomatik dikkat süreçlerinin yanı sıra, otomatik olmayan dikkat sonrası süreçlerden de etkilenmiş olabileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca, Stroop testinde kullanılan sözcüklerin yeterince o örneklem grubunun travma yaşantısına özgü olmamasının da, sonuçları etkiliyor olabileceği belirtilmektedir. Stroop ile ilgili sınırlılıkların yanı sıra, kullanılan örneklemlerin küçük olmasının ya da yalnızca belli bir cinsiyetle sınırlı olmasının da bulguların genellenebilirliğini engellediği vurgulanmaktadır. Bir başka sınırlılık da, bellek ile ilişkili sorunlar konusunda yete-rince güçlü kanıtlar bulunmamış olması ile ilgilidir.

Gelecekte Yapılacak Araştırmalar İçin Öneriler

Görgöl araştırmaların 9'unda (%81.8), gelecekte yapılacak araştırmalara ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Bu öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Stroop testinin, kendini değerlendirme yöntemleriyle elde edilemeyen bilgileri sağlayacak şekilde uyarlanarak kullanılması.

Tablo 1. Gözden geçirilen makalelerde kullanılmış olan ölçme araçları.

Nöropsikolojik Ölçekler
Stroop Test Wechsler Adult Intelligence Scale (Wechsler Yetişkin Zeka Ölçeği) Wechsler Objective Reading Dimension The British Picture Vocabulary Scale Kaufman Binet Intelligence Test Woodcock-Johnson Test of Achievement
Travmatik Yaşantılara İlgili Ölçekler
Civilian Mississippi Mississippi Scale for combat Related PTSD Dissociative Experiences Scale (DES) Impact of Event Scale PTSD Reaction Index
Kaygı ve Depresyon Ölçekleri
State-Trait Anxiety Inventory (Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri) Beck Depression Inventory (Beck Depresyon Envanteri) Depression Self Rating Scale Children's Depression Inventory (Çocuklar için Depresyon Envanteri) Revised Children Manifest Anxiety Scale Subjective Probability Questionnaire

- Stroop kartlarının bilgisayar formatını kullanarak dikkat sonrası süreçlerden kaynaklanan etkinin azaltılması.

- TSSB'deki bilişsel kusurları ortaya çıkaracak araştırmaların tasarlanması.

- Çocukluktaki kaygı bozuklukları literatürüne katkı yapacak araştırmaların tasarlanması.

- TSSB'deki uyarılma ve dikkate aracılık eden sistemlerdeki biyolojik anormallikler ve

bölünmüş dikkatir işlevsel ve nöropsikolojik indeksleri arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmaların yapılması.

- TSSB'de anormal dikkatsel işlemlerde lokus koreleus ve noradrenerjik sistemin rolünün araştırılması.

- Travmaya özgü bir Stroop prosedürü geliştirilmesi.

- Uzunlamasına çalışmalar ve izleme çalışmalarıyla bilişsel yanlılıkların zaman içinde değişiminin değerlendirilmesi.

- Ergen gruplarındaki bilgi işleme süreçlerinin anlaşılmasını sağlayacak araştırmalar yapılması.

Gözden Geçirme Çalışmalarına İlişkin Bulgular

İncelenen 7 gözden geçirme çalışmasının 4'ünde (% 51.7) 20 yılın üzerinde tarama yapıldığı görülmektedir. Diğer çalışmalardan 2'si (% 28.6) 15-20 yıllık; 1'i de (% 14.3) 15 yıllık bir dönemi taramıştır. Çalışmalarda kullanılan makale sayılarına bakıldığında 5 çalışmanın (%71.4) 50-100 araştırmayı; 1 çalışmanın (% 14.3) 112 araştırmayı ve kalan 1'inin de (% 14.3) 34 makaleyi gözden geçirdiği görülmektedir.

Ele Alınan Konular

İncelenen gözden geçirme makalelerinin, TSSB'si olan kişilerde bilgi işleme paradigmalarının araştırıldığı çalışmaları içerdiği görülmektedir. Bu kapsamda, gözden geçirme çalışmalarının konuları şu şekilde gruplanabilir:

• TSSB'deki bilişsel anormalliklere deneysel yaklaşımlar

• Travma sonrasında beliren rahatsız edici düşüncelerin bir duygusal bellek fenomeni olarak ele alındığı çalışmalar

• TSSB belirtilerinden sorumlu olan psikolojik mekanizmalar ve kontrol değişkenlerinin tanımlanmasında katkı sağlayacak deneysel çalışmalara bir çerçeve sunmak amacıyla anksiyete bozukluklarında bilgi işleme alanında yapılan çalışmalar

• TSSB'deki psikofizyolojik bulgular ve bu bozukluğun psikofizyolojik değerlendirmesinin potansiyel klinik uygulamaları

• TSSB ile ilgili bir model kurulabilmesine yardımcı olacak bilişsel bilimle ilgili son gelişmeler

• Anksiyetede tehdit edici uyarılara karşı bir dikkat yanlılığı olduğunu destekleyen bulgular

Sınırlılıklar

Gözden geçirme çalışmalarında belirtilen, ilgili literatüre ilişkin sınırlılıklar şu şekilde özetlenebilir:

- Travma konusundaki çalışmalarda tam olarak anlaşılmamış pek çok karmaşık süreç bulunmaktadır.

- Klinik gözlemler, nöroanatomik çalışmalar ve bilişsel çalışmalarda travmatik anıların doğası konusunda çelişkili bulgular elde edilmiştir.

- Bilgi işleme süreçlerinin araştırıldığı çalışmalarda kullanılan paradigmanın hem otomatik hem de stratejik işlemleri içermesi nedeniyle sorunlar çıkabilir.

Öneriler

- Rahatsız edici imgelemleri olan TSSB hastalarının dikkatinde yanlılığa neden olan duygusal uyarılmanın rolünün değerlendirilmesinde, kullanılan Stroop yöntemlerinin duruma uyarlanması

- Çeşitli travmatik yaşantılardan sonra ortaya çıkan TSSB konusunda, bilgi işleme mekanizmasının, diğer anksiyete bozukluklarının anlaşılmasına katkı yapacak araştırmaların yapılması

- Psikofizyolojik ölçümlerin, travmatik bir yaşantının ardından görülen kendiliğinden ilgilenme sürecinde kullanıldığı araştırmalar yapılması

Tartışma

Travma sonrası stres bozukluğunda bilgi işleme konusunda yayımlanmış olan makalelerin metodolojik açıdan incelendiği bu çalışmada, kullanılan 22 makale, metodolojik incelemeye katkıda bulunması amacıyla aynı zamanda ele alınan konular, örneklem, sınırlılıklar ve geleceğe yönelik öneriler bakımından da niteliksel olarak değerlendirilmiştir.

Kullanılan makalelerde ele alınan konulara genel olarak bakıldığında, özgün çalışmaların travmatik bir yaşantının ardından, olayla ilgili ipuçlarının işlenmesindeki yarıllığın araştırılması üzerine odaklandıkları görülmektedir. Kuramsal çalışmalar ve model önerileri, bu çalışmalara bir çerçeve sağlayacak bir travma sonrası bilgi işleme modelinin oluşmasına yöneliktir. Konuyla ilgili yayımlanmış makaleleri gözden geçiren çalışmalarda da, bu araştırmaların taranarak ortak ve çelişkili bulguların geniş bir perspektiften aktarılması söz konusudur.

Makalelerin değerlendirilmesinde ilk aşamada yanıt aranan araştırma türü, Amerikan Psikologlar Birliği'nin (APA, 2001) yayınlara yönelik el kitabı temel alınarak belirlenmiştir. Buna göre, psikoloji alanında yayımlanan makaleler beş grupta toplanmaktadır.

• Görgül çalışmalar: Araştırma sürecinin aşamalarının giriş, yöntem, bulgular ve tartışma başlıkları altında bildirildiği özgün araştırmalardır.

• Gözden geçirme çalışmaları: Yayımlanmış olan araştırmaların belli bir organizasyonla

bütünleştirildiği ve değerlendirildiği çalışmalardır.

• Kuramsal çalışmalar: Genellikle yazarın yeni bir kuramı aktardığı; ender olarak da var olan bir kuramı çeşitli açılardan ele aldığı ya da birden fazla kuramı karşılaştırmalı olarak incelediği çalışmalardır.

• Yöntem-bilimsel çalışmalar: Yeni yöntemsel yaklaşımların, varolan yöntemlerdeki değişikliklerin ve niceliksel yaklaşımlarla ilgili araştırmaların araştırmacılara sunulduğu çalışmalardır.

• Olgu çalışmaları: Bir kişi ya da grupla yapılan çalışma sonuçlarının aktarıldığı çalışmalardır.

Bu gruplamaya göre, bu çalışmada kullanılan makalelerin çoğu özgün bir araştırmadır. Kullanılan makaleler arasında bulunan kuramsal çalışma/model önerileri de özgün çalışmalar kapsamında incelenmiştir. Görgül araştırmaların genel olarak çıkarımsal (yani deneysel) ya da betimsel çalışmalar (alan araştırması) olduğu görülmektedir. Betimsel çalışmalar çok sayıda insanın duygu, düşünce, davranış, tutum vb. özelliklerini belirleme amaçlar. Bu çalışmalarda elde edilen verilerle değişkenler arasındaki ilişkiler saptanabilir. Bunun yanı sıra, belli özellikler açısından farklılaşan deneklerin ölçümlerinin karşılaştırılması yoluyla gruplar arası farklılıklar da bulunabilir. Çıkarımsal çalışmalarda ise, ayırtedici özelliği bulunan gruplar kullanılarak bir bağımsız değişken uygulanır ve bağımlı değişken ölçümleri alınabilir (Hovardaoğlu, 2000). Bu tanımlar temel alınarak yapılan gruplamaya göre, bu çalışmada kullanılan makalelerin hiçbirinde deneysel desen kullanılmadığı görülmektedir. TSSB'si olan

kişilerle yapılan çalışmalarda, deneysel desenin koşulları olan seçkisiz atama ve deneysel manipülasyon koşullarının gerçekleştirilmesi güç olduğu için, bu tür çalışmalarda deneysel desen kullanılan çok az sayıda araştırma olsa da, literatürde görülen bazı çelişkili bulguların netleştirilmesi için, yapılacak deneysel araştırmalarla alana katkı sağlayacak bulgular elde edilebilir. Aynı şekilde, bu çalışmaların desenlerinde gözlemsel çalışma da bulunmamıştır. Bilgi işleme gözlem yoluyla incelenebilecek bir konu olmadığı için bu tür araştırmalara rastlanmaması doğaldır. Aynı birey ya da gruptan iki ya da daha fazla zamanda ölçüm alındığı boylamasına desenin de (Hovardaoğlu 2000) bu araştırmalarda kullanılmadığı görülmektedir. TSSB'de bilgi işlemdeki temel konulardan olan bellek ve rahatsız edici imgelemlerin boylamasına çalışmaları incelenmesi, belirtilenlerin zaman içindeki değişimini göstermesi açısından literatüre katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada kullanılan makalelerde, araştırmalardaki örneklem gruplarının çok çeşitlilik göstermediği bulunmuştur. Daha çok Vietnam gazileri ve cinsel istismar kurbanlarının oluşturduğu örneklem gruplarının özelliğinden dolayı (Vietnam gazileri grubu erkeklerden, cinsel taciz kurbanları da kadınlardan oluştuğu için) cinsiyetler arası bir karşılaştırma yapma olasılığı da olmamıştır. Aynı zamanda küçük örneklem gruplarına ulaşılmış olması da, elde edilen sonuçların genellenebilirliğini engellemektedir.

Çalışmalarda örneklemeyle ilgili bilgilerin genellikle yeterince açık bir biçimde verilmemiş olduğu dikkati çekmektedir. Deneklerin bilgilendirilmiş onayının olup olmadığı, gruplara atanmanın ne şekilde yapıldığı, örneklemelerin ne şekilde belirlendiği ve denek kaybı varsa bunun

nedenleri açık olarak anlatılmamıştır. Oysa görgül araştırmaların bir özelliği olarak, bu bilgilerin yöntem kısmında aşama aşama verilmesi gerekmektedir. Kullanılan makalelerin hiçbirinde seçkisiz örneklem bulunmadığı da görülmektedir.

Çalışmada incelenen bir başka nokta da, örneklemelerde kullanılan karşılaştırma ve kontrol gruplarıdır. Bazı araştırmacılar kontrol grubunu yalnızca deneysel araştırmalara özgü bir grup olarak değerlendirmektedir (ör. Hovardaoğlu, 2001). Bu yaklaşıma göre, araştırma deneysel değilse, bu kavramı kullanmaktan kaçınılmalıdır (Hovardaoğlu, 2001). Bu yaklaşım temel alınarak, bu çalışmada kullanılan makalelerde karşılaştırma grubu olduğu halde kontrol grubu olarak adlandırılan araştırmaların da sayısı belirlenmiş ve bu durumun kavramın doğru kullanıldığı çalışmalardan daha fazla olduğu görülmüştür.

Gözden geçirilen görgül çalışmaların pek çoğunda bilişsel yanlılıkların belirlenmesinde Stroop paradigması kullanılmıştır. Ancak bu paradigmanın travmaya özgü olacak şekilde değiştirilerek kullanıldığı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Çok sayıda çalışmada Stroop testinin yanı sıra başka nöropsikolojik ölçme araçları ve psikolojik ölçekler kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bu şekilde, TSSB'de bilgi işleme süreçlerinin incelenmesinde birden fazla boyutun değerlendirilebilmesine de olanak sağlanmıştır. Bu ölçme araçları psikometrik özellikleri açısından incelendiğinde ise, bazı çalışmalarda ölçeklerin psikometrik özelliklerinin ya hiç verilmediği ya da çok az bir bilgiyle yetinildiği görülmüştür. Oysa bu tür çalışmalarda kullanılan ölçeklerin psikometrik özelliklerinin standart olarak verilmesi, okuyucu ve daha sonraki çalışmalar için bilgilendirici olacaktır.

Çalışmada kullanılan gözden geçirme makalelerinin oldukça geniş bir dönemi taradığı ve dolayısıyla da çok sayıda araştırmanın gözden geçirildiği görülmektedir. Ancak bu bilgilerden (kaç yıllık dönemi incelediği ve kaç makale kullanıldığı) makalelerin herhangi bir yerinde söz edilmemiş olduğu görülmüştür. Gözden geçirme çalışmalarında bu tür bilgilerin başta verilmesi, okuyucuya, çalışmanın kapsamına ilişkin bilgi verecektir.

TSSB'de bilgi işleme konusunda çok sayıda gözden geçirme çalışmasına ulaşmak mümkün olmuştur. Bu tür çalışmalar konuyla ilgili görgül bulguların bütünleştirilmesi ve değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, bu çalışmalarda, bilgi işleme dışında, diğer bilişsel süreçlerle ilgili çalışmalar da aktararak, travma sonrasında ortaya çıkan karmaşık süreçlerin anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Kullanılan makalelerin çoğunda, yapılan çalışmanın sınırlılıkları ve gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik önerilerin verildiği görülmektedir. Ancak bazı çalışmalarda özellik-

le sınırlılıklarla ilgili bilgi yeterince açık verilmemiş, dolaylı olarak aktarılmıştır. Başka araştırmalar için verilen çok sayıdaki önerinin ise, bu alanda yer i ufuklar açması bakımından çok önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu metodolojik gözden geçirme çalışmasında, konuyla ilgili çok sayıda makaleye ulaşamamış olması, çalışmanın bir sınırlılığıdır. Daha geniş bir dönemi kapsayacak şekilde daha fazla sayıda süreli yayına ulaşarak farklı travmatik yaşantılar konusunda yapılmış olan araştırma makalelerinin de çalışmaya dahil edilmesi mümkün olabilir. Bunun yanı sıra, bazı temel metodolojik kavramların tanımlanmasında henüz tam bir görüş birliği sağlanamamış olması, bazı bilgilerin hangi kategoride ele alınacağı konusunda çelişkiye neden olmaktadır. Bu incelemenin sonunda, araştırmalarda yöntemin bildirilişinde bir standartlığın gözetilmesinin makalelerin okunmasını ve anlaşılmasını, dolayısıyla da değerlendirmesini kolaylaştıracağı görülmüş-tür.

Kaynaklar

Amerikan Psikiyatri Birliği (1994) Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM-IV). E. Köroğlu (Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Amerikan Psikoloji Birliği (2001) Publication Manual. Washington, DC.: APA.

Hovardaoğlu S (2000) Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri. Ankara: VE-GA.

Ingram RE (1986) Information Processing Approaches to Clinical Psychology. Floransa: Academic Press.

Kazdin AE (1992) Research Design in Clinical Psychology (2nd Ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Kazdin AE (1998) Methodological Issues and Strategies in Clinical Research (2nd Ed.). Washington DC: APA.

McFarlane AC, Weber DL, Clark R (1993) Abnormal Stimulus Processing in Posttraumatic Stress Disorder. Biological Psychiatry, 34: 311-320.

Sifers SK, Puddy RW, Warren JS ve ark. (2002) Reporting of demographics, methodology, and ethical procedures in journals in pediatric and child psychology. Journal of Pediatric and Child Psychology, 27: 19-25.

Thrasher SM, Dalgleish T, Yule W (1994) Information processing in post-traumatic stress disorder. Behavior Research and Therapy, 32: 247-254.

Yılmaz B (1999) Travma Sonrası Stres Bozukluğu. Türk Psikoloji Yazıları, 1: 79-98.

Yazışma Adresi:

Uzm. Psk. Banu YILMAZ

Ankara Üniversitesi

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi

Psikoloji Bölümü

Sıhhiye - ANKARA

Tel: 310 32 80 / 1253

e-posta: byilmaz@humanity.ankara.edu.tr

Ek 1. Çalışmada Kullanılan Makaleler

Buckley TC, Blanchard EB, Neill WT (2000) Information Processing and PTSD: A Review of the Empirical Literature. *Clin Psychol Rev*, 28: 1041-1065.

Beck AT, Clark DA (1997) An Information Processing Model of Anxiety: Automatic and Strategic Processes. *Behavior Research and Therapy*, 35: 49-58.

Brewin CR (2001) A Cognitive Neuroscience Account of Posttraumatic Stress Disorder and Its Treatment. *Behavior Research and Therapy*, 39: 373-393.

Dalgleish T, Moradi A, Taghavi R ve ark. (2000) Judgements About Emotional Events in Children and Adolescents with Post-Traumatic Stress Disorder and Controls. *J of Child Psychiatry*, 41: 981-988.

Foa EB, Fekse U, Murdock B ve ark. (1991) Processing of Threat-Related Information in Rape Victims. *J of Abnormal Psychology*, 100: 156-162.

Freeman JB, Beck JG (2000) Cognitive Interference for Trauma Cues in Sexually Abused Adolescent Girls with Posttraumatic Stress Disorder. *J of Clinical Child Psychology*, 29: 245-256.

Golier J, Yehuda R (1997) Sustained Attention in Combat-Related Posttraumatic Stress Disorder. *Integrative Physiological and Behavioral Science*, 32: 52-59.

Hartman CR, Burgess AW (1993) Information Processing of Trauma. *Child Abuse and Neglect*, 17: 47-58.

James IA, Kendell K (1997) Unfinished Processing in the Emotional Disorders: The Zeigarnik Effect. *Behavioral and Cognitive Psychotherapy*, 25: 329-337.

Litz BT, Keane TM (1989) Information Processing in Anxiety Disorders: Application to the Understanding of Post-Traumatic Stress Disorder. *Clin Psychology Review*, 9: 243-257.

McFarlane AC, Weber DL, Clark CR (1993) Abnormal Stimulus Processing in Posttraumatic Stress Disorder. *Biol Psychiatry*, 34:311-320.

McNally RJ (1998) Experimental Approaches to Cognitive Abnormality in Posttraumatic Stress Disorder. *Clin Psychology Review*, 18: 971-982.

McNally RJ, Kaspi SP, Riemann BC ve ark. (1990) Selective Processing of Threat Cues in Posttraumatic Stress Disorder. *J of Abnormal Psychology*, 99: 398-402.

McNally RJ, Tanel DV (1987) Perception of Threat Cues in Post-Traumatic Stress Disorder: Semantic Processing Without Awareness. *Behavior Research and Therapy*, 25: 469-476.

McNally RJ, Cancy SA, Schacter DL ve ark. (2000) Cognitive Processing of Threat Cues in Posttraumatic Stress Disorder. *J of Abnormal Psychology*, 109: 353-359.

Orr SP, Roth MT (2000) Psychophysiological Assessment: Clinical Applications for PTSD. *Journal of Affective Disorders*, 61: 225-240.

Ruiz-Caballero JA, Bermudez J (1997) Anxiety and Attention: Is There an Attentional Bias for Positive Emotional Stimuli? *The J of General Psychology*, 124: 191-211.

Scott MJ, Strackling SG (2001) Determining the Cognitive Roots of Entry Amongst the Post-Traumatic States: Treatment Implications. *Behavioral and Cognitive Psychotherapy*, 29: 245-250.

Thrasher SM, Dalgleish T, Yule W (1994) Information Processing in Post-Traumatic Stress Disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 32: 247-254.

Vrana SR, Rodman A, Becham JC (1995) Selective Processing of Trauma-Relevant Words in Posttraumatic Stress Disorder. *J of Anxiety Disorders*, 9: 515-530.

Williams JMG, Mathews A, MacLeod, C (1996) The Emotional Stroop Task and Psychopathology. *Psychological Bulletin*, 120: 3-24.

Witvliet van Oyen C (1997) Traumatic Intrusive Imagery as an Emotional Memory Phenomenon: A Review of Research and Explanatory Information Processing Theories. *Clinical Psychology Review*, 17: 509-536.

Ek 2. Makalelerin yöntemsel ve içeriksel olarak incelenmesinde kullanılan şablon

Araştırmanın Türü

Gözden geçirme çalışması

Özgün araştırma (betimsel / çıkarımsal / kuramsal-model önerisi / deneysel-yarı deneysel / olgu çalışması)

Araştırmanın Deseni

Enlemesine-kesitsel

Boylamsal

Özgün Araştırmalarda İncelenen Konular

Ele alınan konular

Örnekleme ilişkin bilgiler

Örnekleme hangi gruplar alınmış?

Örneklemdaki cinsiyet dağılımı nasıl?

Örneklemin türü nedir(amaca yönelik / seçkisiz / kolay ulaşılan)?

Bilgilendirilmiş onam bilgisi verilmiş mi?

Denek kaybı konusunda bilgi verilmiş mi?

Denek kaybının nedenleri konusunda bilgi verilmiş mi?

Karşılaştırma / kontrol grubu kullanılmış mı?

Veri toplama araçlarına ilişkin bilgiler

Kullanılan veri toplama aracının türü nedir?

Kendini değerlendirme ölçekleri

Başkasının değerlendirmesine dayalı ölçekler

Projektif testler

Nöropsikolojik testler

Psikofizyolojik ölçüm

Gözlem

Veri toplama araçlarının geçerlik / güvenilirlik bilgileri verilmiş mi?

Araştırmanın sınırlılıkları belirtilmiş mi? Ne tür sınırlılıklardan söz edilmiş?

Geleceğe yönelik öneriler verilmiş mi? Ne tür önerilerde bulunulmuş?

Gözden Geçirme Çalışmalarında İncelenen Konular

Çalışmada ele alınan konular neler?

Hangi yıllar arası yapılan çalışmalar kapsanmış?

Çalışmalarda gözden geçirilen makale sayıları kaç?

Araştırmanın sınırlılıkları belirtilmiş mi? Ne tür sınırlılıklardan söz edilmiş?

Geleceğe yönelik öneriler verilmiş mi? Ne tür önerilerde bulunulmuş?